

17. Попередні результати дослідження епіграфічних пам'яток саркофага Ярослава Володимировича готуються до друку; опублікувати їх планується у відповідній частині «Корпусу графіті Софії Київської».
18. *Корниенко В.В.* К вопросу о времени создания, перестроек и реконструкции первоначального вида декора нижнего яруса главного алтаря Софии Киевской в свете новых эпиграфических исследований // Архитектурное наследие. – М: КРАСАНД, 2010. – № 53. – С. 5–24; *Корниенко В.В., Сінкевич Н.О.* Комплекс графіті центральної апсиди Софії Київської та деякі питання перебудови декоративного фриза над синтроном у XII–XIII, XVII–XVIII та XIX ст. // Труды Київської Духовної Академії. – 2009. – Число 6 (6): Спеціальний випуск, присвячений 300-літтю з дня упокоєння святого Дмитрія (Туптала), митрополита Ростовського: Матеріали науково-практичної конференції «Святитель Дмитрій, митрополит Ростовський та його доба» (8-9 листопада 2009 р., м. Київ). – С. 60–72.
19. *Корниенко В.В.* Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. III... – С. 374. Докладніше про історію собору в цей період див.: *Никитенко Н.* Святая София... – С. 40–45.

Корниенко В.В. Руническая надпись-граффити на «саркофаге Владимира Мономаха» из Софии Киевской

Стаття посвящена публікації виявленого автором граффіті на поверхні мраморного саркофага, що знаходиться в приділі свв. Антонія і Феодосія (бывшая южная внутренняя галерея) Софії Київської. Надпись виконана молодшими рунами, ймовірно всього в межах IX – середини XI ст.

Ключевые слова: епіграфіка, граффіті, Софія Київська, руни, саркофаг.

Korniyenko V.V. The runic inscription-graffiti on the «sarcophagus of Volodymyr Monomachos» from the St. Sophia in Kyiv

The article is a publication of the graffiti discovered by author on surface of the sarcophagus from the former South inner gallery of the St. Sophia in Kyiv. The inscription was made with younger runes, most probably in the 9th – middle 11th centuries.

Keywords: Epigraphy, graffiti, St. Sophia in Kyiv, runes, sarcophagus.

Подано до друку: 28.12.2013 р.

УДК 341.384:351.86222

В.І. АКУЛЕНКО

**Терміни як межі міжнародно-правових
понять «реституція» і «реституція
культурних цінностей»**

У розвідці аналізується термінологічне підґрунтя нормативно-правового забезпечення процесів повернення культурних цінностей, переміщених у результаті глобальних збройних конфліктів ХХ ст.

Ключові слова: міжнародне право, культурні цінності, реституція, нормотворчість.

У сучасному законодавстві, як неодноразово зазначалося в юридичній літературі, у зв'язку зі збільшенням обсягу нормативного матеріалу єдність термінології часто порушується. Тому актуального значення в наш час набуло впорядкування термінології, дотримання наукових принципів її творення і

закріплення у законодавчих актах і фаховій літературі. Зокрема, це стосується законодавства про охорону та використання спадщини, де зустрічається нечіткість і непослідовність у вживанні термінології.

Уживаний нині в Законі України «Про охорону культурної спадщини» термін «пам'ятка» замість «пам'ятка історії та культури», поза сумнівом, є неточним і неповним. Це був крок назад у пам'яткоохоронній нормотворчості. Останнім часом чимдалі поширюється тенденція, коли переходять від схоронності окремих об'єктів до збереження історичного середовища, археологічних територій, архітектурних комплексів, а також центрів їх зосередження. Це призводить до вживання нової термінології, окреслення інших культурологічних понять. Цілком слушно, що в проєкті змін і доповнень, які пропонуються Українським товариством охорони пам'яток історії та культури до цього закону, передбачено ввести новий загальний термін – «пам'ятка культурної спадщини» до об'єктів, які перебувають під охороною держави.

На термінологічній неузгодженості внутрішнього законодавства позначається також певна термінологічно-понятійна невідповідність між міжнародними актами у цій культурологічній галузі. Насамперед, чіткого розмежування між дефініціями «культурна спадщина» і «культурні цінності», які застосовуються як до нерухомих, так і до рухомих культурних об'єктів, і як загальне поняття до всіх їх видів немає. Зміст термінів «культурна спадщина» і «культурні цінності», як правило, постійно змінюється залежно від предмета регулювання в Конвенціях і Рекомендаціях.

Взаємовплив внутрішнього та міжнародного права для України як члена Ради Європи і майбутнього асоційованого члена Європейського Союзу, визначається в цьому контексті культурного співробітництва її міжнародними зобов'язаннями привести своє законодавство до європейських стандартів.

Нині в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України вперше на пострадянському просторі готується трьохтомна «Енциклопедія міжнародного права», яка буде висвітлювати біля 1500 найважливіших термінів. Це видання буде вагомими науковим доробком у сферу імплементації міжнародно-правових норм у внутрішнє право України, в її правопорядок, а також у науковий обіг.

У «Енциклопедії міжнародного права» чільне місце належатиме статтям-термінам з міжнародного права охорони культурної спадщини, захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, всесвітній культурній і природній спадщині, реституції та поверненню культурних цінностей, європейському праву охорони й використання культурної спадщини тощо.

Оскільки це поле наукових інтересів не тільки правознавців-міжнародників, а також істориків, мистецтвознавців, археологів й інших фахівців, автор даної розвідки ексклюзивно пропонує деякі з них.

Реституція у міжнародному праві означає повернення майна, яке неправомірно захоплене і вивезене однією державою з території іншої під час збройного конфлікту або іншого міжнародно-протиправного діяння.

Походячи від латинського слова «*restitution*» (повернення, відновлення), поняття «*restitutio in integrum*» було сформульоване в римському праві як обов'язок відновлення стану речей, який існував на момент учинення протиправної дії чи заподіяння шкоди.

Упродовж тривалої історії свого функціонування у праві різних країн ця основоположна дефініція розвивалася й поступово наповнювалася дедалі ширшим юридичним змістом. Згодом вона була закріплена в нормах міжнародного права. Сучасна міжнародно-правова доктрина тлумачить поняття реституції наступним чином: якщо держава порушує норми міжнародного права або міжнародні зобов'язання, вона несе відповідальність за вчинені правопорушення внаслідок неправомірного діяння чи бездіяльності шляхом усунення чи зменшення такою державою шкоди через відновлення попереднього стану. Реституція – це форма матеріальної відповідальності держави, винної у здійсненні міжнародної агресії, що є найтяжчим міжнародним злочином. Під реституцією розуміється повернення неправомірно захопленого майна в натурі державі-жертві такого правопорушення, незаконно вивезеного з території останньої державою-порушницею або її співучасницею. Фактично відновлюється *status quo*, яке б існувало, якби не було вчинено державою неправомірних дій.

Реституції підлягає як майно, що знаходиться на території країни, котра бере участь у воєнних діях, так і майно, яке опинилося у володінні чи під контролем третьої сторони. Будь-які операції з державним майном, а також майном юридичних або фізичних осіб з метою їх подальшого переміщення до іншої країни вважаються також недійсними.

Реституції підлягає (наскільки це можливо) все майно, яке було незаконно вилучене та вивезене. У випадку неможливості здійснити реституцією предметів за їх індивідуальними ознаками, можлива за домовленістю передача майна такого ж роду або наближено рівноцінного (субституція).

У науковій літературі використовується також терміни «компенсаторна реституція» або «компенсаційна реституція» на означення того ж поняття, що й субституція. За своєю суттю незалежно від термінології мова йде про одне й те ж, а саме – про відшкодування шкоди, завданої майну, коли повернути сам предмет неможливо. Розпізнається й інша форма реституції – ресторація («*restoration*»), яка полягає у відновленні нематеріальних прав (припинення незаконної окупації, скасування законодавчих, адміністративних актів тощо). Порядок реституції визнається мирним договором або іншим міжнародно-правовим актом.

Норми звичаєвого міжнародного права про реституцію майна, незаконно вилученого та вивезеного однією державою з окупованою нею території іншою, вже склалися до Першої світової війни. Правило про реституцію знайшло своє відображення у Версальській системі мирних договорів з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною (1919–1921).

У договорі союзних держав із Німеччиною (1919) передбачалося, що, крім репарацій, Німеччина здійснить «повернення забраної, загарбаної чи секвестрованої готівки, а також повернення живого інвентарю, всіляких предметів і збройних, загарбаних або секвестрованих цінностей у тих випадках, коли буде можливо впізнати їх чи на територіях, які належать Німеччині або її союзникам, чи на територіях, які залишаються у володінні Німеччини або її союзників до повного виконання цього Договору».

Подібні статті зафіксовані також у договорах із союзниками переможеної Німеччини: з Австрією (Сен-Жерменський договір (1919), з Болгарією (Нейїський договір (1919), з Угорщиною (Тріанонський (1920), з Туреччиною (Севрський договір (1920).

Наступний етап у розвитку міжнародно-правовою регулювання реституції загарбаного майна пов'язаний із подіями та наслідками Другої світової війни (1939–1945).

Міжнародно-правове регулювання реституції набуло подальшого розвитку під час і після закінчення Другої світової війни. Нацистська Німеччина та її сателіти вели планомірне пограбування й вивезення з тимчасово окупованих ними територій майна, устаткування, історико-художніх цінностей тощо.

У зв'язку з цим, 15 держав антигітлерівської коаліції на чолі з СРСР, США і Великобританією вжили відповідних міжнародно-правових заходів проти таких варварських дій агресора. 5 січня 1943 р. вони прийняли Декларацію, яка була одночасно опублікована в Лондоні, Москві та Вашингтоні й у якій учасники формально попереджали «усіх тих, кому належить відати, а надто громадян нейтральних країн, про те, що мають намір зробити все можливе для ліквідації методів позбавлення власності, що практикуються урядами, з якими Уряди і Французький Національний Комітет знаходяться в стані війни стосовно країн і народів, які зазнали, без усякої причини нападу і пограбування».

Держави, які підписали цю Декларацію, заявляли, що «повністю резервують за собою право оголошувати недійсними будь-яку передачу чи будь-який правовин стосовно власності, прав й інтересів будь-якого характеру, що належать або належали особам, у т.ч. юридичним, які перебували на територіях, окупованих або прямо чи не прямо контрольованих урядами, з якими Уряди та Французький Національний Комітет знаходяться в стані війни».

Заява поширювалася на всі види майна, що знаходилося на окупованих територіях, яке нищилося, грабувалося і вивозилося німецько-фашистськими загарбниками та їх сателітами.

Принципи цієї Декларації знайшли втілення в угодах про перемир'я, а потім у мирних договорах 1947 р. укладених з державами, що були сателітами гітлерівської Німеччини (Італією, Болгарією, Угорщиною, Фінляндією). Згідно мирним договорам зобов'язання здійснювати реституцію стосувалося всієї розпізнаної власності, яку було вивезено силоміць або з примусу, незалежно від будь-яких наступних правочинів, завдяки яким володілець такої власності вступив у володіння нею. Вимоги реституції майна пред'являються країною, з території якої було вивезено майно. Тягар доказів щодо визнання майна та доведення права власності на нього покладається на уряд який висуває претензію. Строк для пред'явлення таких претензій – 6 місяців після того, як набере чинності мирний договір.

Реституція є одним із доступних засобів системи репарації, що впливає міжнародно-неправомірної дії (*internationally wrongful act* = міжнародно-правовий делікт). Нагадаємо, що термін «репарація» (від латинського *gerago* – відновлюю, знов одержую) – це повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, яка зазнала нападу. Проте між реституцією та репарацією як формами матеріальної відповідальності є істотна відмінність. Адже виплата репарації може здійснюватись одночасно, як у грошовій або натуральній компенсації, наприклад, поставками устаткування, товарів тощо, так у виді реституції. За сучасним міжнародно-правовим регулюванням розмір реституції має відповідну визначеність.

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 56/589 від 12 грудня 2001 р. зазначається, що тема відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння має величезне значення у відносинах між державами. Даний міжнародний орган прийняла до відома розроблені Комісією міжнародного права статті про «відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» і пропонувала державам взяти їх до уваги, не порушуючи при цьому питання про їх майбутнє прийняття або іншого належного заходу. У цих статтях встановлено, що держава, яка несе відповідальність за міжнародно-протиправний акт, зобов'язана здійснити реституцію, тобто відновити становище, яке існувало до вчинення протиправного діяння, якщо в тій мірі, в якій ця реституція не є матеріально неможливою або не тягне за собою обов'язку, не пропорційного вигоді, буде одержано від реституції замість компенсації.

Реституція культурних цінностей у міжнародному праві – особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього й іншого культурного

значення, неправомірно вилученого та вивезеного воюючою державою з території свого супротивника під час збройного конфлікту або іншого міжнародно-протиправного діяння. Загальні правила реституції застосовуються щодо реституції культурних цінностей. Одночасно, в деяких договорах Версальської системи містилися «особливі положення» про цю категорію майна.

По-перше, вони не обмежувалися ліквідацією наслідків тільки I Світової війни. Вимоги про повернення культурних цінностей стосувалися претензій до більш віддалених періодів. Так, у договорі союзних держав із Німеччиною (1919) встановлювалося, що німецький уряд мусить повернути французькому урядові трофеї, архіви, історичні пам'ятки чи твори мистецтва, загарбані у Франції Німеччиною ще під час війни 1870–1871 років (ст. 245).

По-друге, передбачалася т.зв. компенсаційна реституція, яка полягала в поверненні (заміні) аналогічними культурними цінностями у випадку, коли їх оригінали втрачені. Це положення було застосовано щодо зобов'язань Німеччини «повернути Лувенському університетові ... рукописи, інкунабули, друковані книжки, мапи та предмети колекцій, які відповідатимуть за чисельністю й цінністю схожим предметам, знищеним при спаленні Німеччиною бібліотеки Лувена» (ст. 247).

По-третє, в деяких випадках передбачалося повернення певних об'єктів у те місце, з яким вони були традиційно пов'язані. Зокрема, Німеччина зобов'язувалась передати Бельгії 2 великі твори мистецтва, щоб дозволити їй їх відновити: 1) ступки триптиха «Агнець Божий», написаного братами Ван-Ейк, що знаходилися раніше в церкві Сен-Бавон у Генті, а нині – в Берлінському музеї; 2) ступки триптиха «Тасмна вечерея», написаного Діріком Бутсом, що знаходилися в церкві св. Петра в Лувені, з яких 2 зберігаються у Берлінському музеї та 2 – у Старій пінакотечі в Мюнхені (ст. 247).

Суперечливим і непаритетним були умови Ризького мирного договору (1921), який є одним із перших міжнародних документів, що започаткував реституційні відносини, щодо переміщених культурних цінностей між Росією й Україною, з одного боку, і Польщею – з іншого. Він був укладений за складної політичної ситуації, після програної війни Радянською Росією. Внаслідок чого Україна втратила значну кількість культурних цінностей, які передавалися Польщі за рішенням Москви, щоб задовольнити польські претензії та перекинути війська з польського фронту для придушення повстань всередині країни. (Автор даної розвідки докладно висвітлював ці українсько-польські взаємовідносини в попередніх публікаціях «Праць Центру пам'яткознавства» (вип. 9, К., 2006, с. 3–20; вип. 10, К., 2006, с. 3–18, вип. 11, К., 2007, с. 3–26).

Подальший розвиток міжнародно-правового регулювання реституції культурних цінностей пов'язаний із безпрецедентним руйнуванням і грабунком

історико-архітектурних пам'яток, музеїв, архівів і бібліотек Німеччиною та її сателітами під час II Світової війни (1939–1945) на окупованих територіях європейських країн. У звинуваченні під час Нюрнберзького процесу над головними німецькими воєнними злочинцями (1945–1946) зазначалося, що це було свідомими і злочинним поправням над принципами та вимогами Гаазької конвенції 1907 р., яка застерігала, що всіяке умисне загарбання, знищення й пошкодження установ церковних, освітніх, художніх і наукових, історичних пам'яток, творів художніх або наукових забороняється і має переслідуватися (ст. 56).

У Паризьких мирних договорах, укладених у 1947 р. Об'єднаними націями з колишніми сателітами гітлерівської Німеччини (Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією) містилися статті про реституцію культурних цінностей. Зокрема передбачалося, якщо в окремих випадках цим країнам немає як провести реституцію предметів, що становлять художню, історичну або археологічну цінність і є частиною культурного надбання Об'єднаної нації, з території якої ці предмети було вивезено їх арміями, владою або громадянами силою чи з примусу, ці країни зобов'язувалися передати предмети такого гатунку й приблизно рівноцінні вивезеним, оскільки такі предмети можуть бути отримані в цих країнах.

Щодо реституції культурних цінностей із Німеччини, то цей процес має безпрецедентну специфіку й особливості. По-перше, в підсумковому документі Потсдамської (Берлінської) конференції голів урядів СРСР, США і Великобританії (1945) не знайшло врегулювання, що привело в подальшому до багатьох непорозумінь у пошуку та повернення награбованих нацистською Німеччиною культурних цінностей. По-друге, позначилося також те, що мирний договір із Німеччиною не був підписаний, а «холодна війна», яка невдовзі розпочалася між колишніми союзниками, взагалі перевела реституцію культурних цінностей у стан стагнації на десятиліття, що тепер призводить до непротистих міжнародно-правових колізій і суперечок.

Зважаючи на те, що Німеччина злочинно розв'язала агресивну війну, яка коштувала Європі величезних людських жертв і руйнувань, й несла особливу політичну та юридичну відповідальність, союзні держави (СРСР, США, Великобританія і Франція) ліквідували німецькі органи влади й організували на її території власну верховну владу. Такими органами для всієї Німеччини були Контрольна Рада, а для зон окупації союзних держав – головні командування військових адміністрацій (у радянській зоні – ГКРВАН). Відтак, головною особливістю реституції культурних цінностей після II Світової війни, в т.ч. й у компенсаційній формі, полягала в тому, що вона провадилася не німецькою владою, яка була ліквідована, а, зокрема, радянською військовою адміністрацією, яка діяла замість Німеччини, здійснюючи вилучення майна.

Аналогічні реституційні акції щодо культурних цінностей провадили США, Великобританія і Франція в своїх окупаційних зонах.

Культурні цінності, які раніше були власністю супротивника, конфісковані або інакше вилучені та переміщені на територію СРСР за наказами і розпорядженнями військового командування Радянської Армії або інших компетентних органів, – як відзначає російський міжнародник Є. Усенко, – перейшли у власність СРСР, яка стала нині за належністю державною власністю Росії, призначеної для компенсації пограбованого і незаконно вивезеного ворогом». Результати цієї реституції знайшли остаточне закріплення в Законі Російської Федерації «Про культурні цінності, переміщені до Союзу РСР унаслідок Другої світової війни, що перебувають на території Російської Федерації (1998).

За роки війни гітлерівськими окупантами було розграбовано 427 музеїв в СРСР, з яких 171 – на території РРФСР і 151 в Україні (без кримських), що становить 40 % від загальної їх кількості. Щодо кількісних втрат українських музеїв, то вони майже вдвічі перевищують збитки російських фондів. Але право України на свою частину компенсації, як і інших колишніх союзних республік, по суті, невраховано. Як і право на повернення евакуйованих під час війни на схід Росії та до Казахстану українських цінностей, які в значній кількості залишилися в їх музеях, архівах і сховищах.

Після розпаду СРСР Російська Федерація повернула Україні в 2000 р. тільки кілька другорядних фресок із Михайлівського Золотоверхого собору XI ст., які були вивезені під час війни нацистами до Німеччини. Унікальні мозаїчні фрески цієї пам'ятки, як Дмитро Солунський тощо, яких у 1938 р. взяла до Москви на виставку, незважаючи на не однократні звернення громадських і офіційних осіб, досі неповернуті в Україну. Державна Дума Російської Федерації денонсувала угоду «Про повернення культурних й історичних цінностей державам їх походження» (1992), яку підписали глави держав СНД.

За попередніми даними, в Україні під час німецької окупації планомірно було знищено, пограбовано або вивезено на Захід близько 300 тис. експонатів, 51 млн. книг, 46 млн. архівних справ. Після війни в Україну вдалося повернути небагато – пограбовані експонати або загинули, або розійшлися світом і тепер зустрічаються в державних і приватних зібраннях країн Європи та Америки. Водночас із політичних мотивів у 1955 р. рішенням радянського уряду Німецької Демократичної Республіки було передано колекцію картин Дрезденської галереї. Утворена в 1957 р. рішенням президії ЦК КПРС спеціальна комісія запропонувала уряду повернути «нашим німецьким друзям культурні цінності, що перебувають на тимчасовому збереженні в СРСР». Двосторонні урядові переговори велись у суворій тасмниці, щоб не хвилювати громадськість СРСР, який вийшов із війни з мільйонами людських жертв, зазнавши величезних втрат матеріальних і культурних цінностей. Усього НДР було повернуто

1 375 000 експонатів. Серед яких Україна в 1955 р. також передала до Москви для НДР близько 500 творів живопису з колекції Дрезденської галереї, у 1958 р. – ще 10 картин, 10 тканин, 165 одиниць порцеляни, 1 єгипетський папірус, 97 687 одиниць гравюр, графіки тощо, які союзна адміністрація після війни надіслала до музеїв Києва як часткову компенсацію за завдані окупантами збитки.

Суперечливою до національних інтересів України є також ст. 16 Угоди про культурне співробітництво (1993), підписаної між урядами України та ФРН.

Зокрема, вона визначає: «Договірні Сторони погоджуються, що втрачені або незаконно вивезені культурні цінності, що знаходяться на їхніх територіях, будуть повернуті власникові або його правонаступнику. Переговори з цього питання розпочнуться найближчим часом».

Ця загальна норма формально урівняла права й обов'язки обох сторін у реституційному процесі, не визначила предмет повернення, не врахувала те, що Україна під час війни зазнала агресії з боку нацистської Німеччини і тотально-го пограбування культурних цінностей, а тому потребує за міжнародним правом відповідної компенсації. При укладанні цієї угоди Україна повторила подібну дипломатичну помилку Російської Федерації. (Щоправда, Державна Дума превентивно наклала мораторій на будь-яке повернення «трофейних» цінностей).

Проведені односторонні акції передачі цінностей німецькій стороні (1993 р. – документів Й. Гете, 1996 р. – гравюр XVII–XVIII ст. із Дрезденської колекції) офіційними особами України з політичних мотивів не розв'язують цієї міжнародної проблеми, але створили небажаний неправовий прецедент. Незважаючи, що Закон України «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» (1999) визначив правовий статус культурних цінностей, переміщених на територію України внаслідок Другої світової війни як часткову компенсацію за заподіяні окупантами збитки, подібні акції без ратифікації Верховною Радою України міжнародних угод продовжувалися: Німеччині (в 2001 р. – документів архівної колекції «Матеріали діячів західноєвропейського мистецтва XVI–XVII ст.» (Архів Баха); Королівству Нідерланди (в 2004 р. – творів з колекції Ф. Кенігса).

Україна одержала деякі культурні цінності тільки шляхом їх обміну. Зокрема, коли передала німецькому «Маркіше музей» археологічні знахідки Каблова, до Бремена портрет Ганса фон Маре, німецька сторона, в свою чергу, повернула пам'ятки археології, вивезені у 1944 р. з Херсонського краєзнавчого музею, а також понад 700 книжок із Пфальбаумузею міста Унтерульдинген тощо.

І через понад піввіку після закінчення Другої світової війни складна проблема реституції та повернення культурних цінностей залишається актуальною. Нерозвинутість міжнародно-правового регулювання у цій сфері пояснюється неможливістю вирішувати кожний конкретний випадок за допомогою загальних обов'язкових правил. Саме тому міжнародні організації розпо-

бляють різного роду рекомендаційні акти, в яких узагальнюється досвід розв'язання таких конфліктів.

Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено 20 резолюцій щодо повернення або реституції культурних цінностей країнам їх походження, країнам жертвам військової окупації та країнам, що перебували під колоніальним пануванням. Ці документи, втілюючи останні наукові досягнення, мають загальний рекомендаційний характер, велике морально-політичне значення, визначають сучасну тенденцію, що тією чи іншою мірою впливає і на розвиток міжнародного права у цій культурній сфері.

Конвенція ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970) хоч немає зворотної сили, ніяким чином не перешкоджає державам-учасницям укладати між собою спеціальні угоди або продовжувати застосовувати вже укладені угоди про повернення культурних цінностей, вивезених з яких-небудь причин з території, звідки вони походять, до набуття чинності цією Конвенцією для заінтересованих держав.

У 70-ті роки ХХ ст. під егідою ЮНЕСКО почала складатися загальна концепція реституції та повернення культурних цінностей. Її акцент перенесено на двосторонні переговори зацікавлених сторін, а також багатостороннє співробітництво, які мали застосовуватися як дипломатичний процес.

У рамках ЮНЕСКО в 1978 р. створено Міжурядовий комітет зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення (Україна входила до числа 20 членів-держав і в цілому підтримує його діяльність). Міжурядовий комітет є особливим органом у рамках ЮНЕСКО, функції якого полягають в основному в наданні у спорах сторін добрих послуг у посередницькій і примиренчеській діяльності. У відповідності зі Статутом Комітету останній сприяє дво- та багатосторонньому співробітництву й переговорам із метою повернення або реституції культурних цінностей країнам їх походження, заохочення досліджень і пошуків у цій галузі, поширення відповідної інформації, розвиткові обмінів культурними цінностями тощо (ст. 4 Статуту). Межі діяльності Комітету і випадки, коли здійснюється повернення або реституція, визначені таким чином: «Прохання відносно реституції чи повернення з боку держави-члена або члена-співробітника ЮНЕСКО може стосуватися будь-якої культурної цінності, яка має фундаментальне значення під кутом духовних цінностей або культурної спадщини народів держави-члена або члена-співробітника ЮНЕСКО і яку було втрачено внаслідок колоніальної чи іноземної окупації або незаконного привласнення (п. 2 ст. 3 Статуту). По суті зафіксовано, що правові підстави для пред'явлення або реституції виникають у зв'язку з: а) колоніальною або іноземною окупацією (повернення), б) незаконним привласненням (реституція).

У 2002 р. в Парижі під егідою ЮНЕСКО були прийняті Принципи, що відносяться до культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни, які спрямовані на вирішення складних проблем реституції та повернення культурних цінностей. Вони стали основою для розробки Проекту Декларації Принципів щодо предметів культури, переміщених у зв'язку із Другою світовою війною, для ухвалення якої необхідно досягти консенсусу (що зумовлено правилами процедури Генеральної конференції ЮНЕСКО), а також узгодити з позицією Росії, Польщі та України щодо включення до тексту документа положень про компенсаторну реституцію за знищенні та пограбовані культурні цінності фашистськими загарбниками на їх території.

Міжнародна практика реституції культурних цінностей характеризується різними підходами держав, на ній позначається тягар минулих воєн, далекі вимогами часу. Складних проблем багато, не менше – правових колізій і прогалин, для кардинального розв'язання яких необхідні відповідні міждержавні та національні механізми, процедури, їх узгодженість. Ставши незалежною державою, Україна поступово формує свою міжнародно-правову позицію у цій культурній сфері. Так, важлива реституційна проблема зафіксована в ст. 54 Конституції України: «Держава ... вживає заходів до повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами». За її ініціативою глави країн СНД підписали Угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження (1992).

Україна уклала низку міжнародно-правових угод щодо взаємного збереження та повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни з Польщею, Угорщиною, Німеччиною й іншими.

Джерела та література

1. *Акуленко В.І.* Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. – К., 2013.
2. *Бартош М.* Римское право. Понятия, термины, определения. – М., 1989.
3. *Бозулавський М.М.* Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты. – М., 2005.
4. *Дмитрієв А.* Інститут реституції у міжнародному праві: історія становлення // Право України. – 2002. – № 10.
5. *Лукашук І.І.* Право международной ответственности. – М., 2004.
6. Мала енциклопедія міжнародного права. – К., 2013.
7. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко та В.І. Акуленко. – К., 1997.
8. *Fiedler W.* Kulturgüter als Kriegsbeute? Rechtliche Probleme der Ruskführung deutscher Kulturgüter ans Rusland. – Heidelberg, 1995.
9. *Kowalski W.* Restytucja dzieł sztuki. – Katowice, 1993.

Акуленко В.І. Термины как границы международно-правовых понятий «реституция» и «реституция культурных ценностей»

В исследовании анализируется терминологическая база нормативно-правового обеспечения процессов возвращения культурных ценностей, перемещенных в результате глобальных вооруженных конфликтов XX в.

Ключевые слова: международное право, культурные ценности, реституция, нормотворчество.

Akulenko V.I Terms as the confines of international legal concepts of «restitution» and «restitution of cultural treasures»

The terminological base of the regulatory processes to ensure the return of cultural objects displaced during of the global military conflicts in 20th century are analyzing in this research.

Keywords: international law, cultural treasures, restitution, rule-making.

Подано до друку: 05.11.2013 р.

УДК 393.92-05(1)«КАЧУРОВСЬКИЙ»

С.Ю. ЗОЗУЛЯ

**Поховання Ігоря Качуровського в Україні:
до новітньої історії творення вітчизняних
некрополістичних пам'яток**

Повідомлення про поховання в Україні праху визначного українського поета, письменника, літературознавця І.В. Качуровського.

Ключові слова: некрополістична пам'ятка, місце поховання, заповіт, Качуровський І.В., Крути.

22 листопада 2013 р. відбулася непересічна подія: у с. Крути Ніжинського району Чернігівської обл. відбулося урочисте поховання праху Ігоря Васильовича Качуровського. Хоча визначний український поет, письменник, перекладач, літературознавець, теоретик літератури, радіожурналіст помер кількома місяцями раніше в Мюнхені (Німеччина), де постійно жив і працював. Поховати ж на своїй малій батьківщині він заповів задалегідь.

Доля Ігоря Качуровського була нелегкою. З 12-річного віку разом із сім'єю він змушений був утікати від сталінського розкуркулення й голодомору (маючи до того ж ще й дворянське коріння матері та співпрацю батька з Українською Центральною Радою) до російського Курська. Тут отримав вищу освіту в педінституті. (Навіть зустрів там земляка-ніжинця Петра Одарченка, який – як і сам І.В. Качуровський – згодом опиниться в еміграції й стане одним із стовпів літератури української діаспори, щоправда в США). Вже за німецької окупації в 1942 р. Ігор Качуровський повернувся в Україну до рідних Крут, але знову мав утікати – всього за рік мусив вирушати на захід, розуміючи, що перебування під німцями нічим гарним після повернення радянської влади для нього не закінчиться. Далі через Словаччину, Чехію й Австрію – до Аргентини. З австрійського періоду життя почався його творчий шлях, плідно будучи продовжений уже за океаном. Там, тяжко працюючи на фізичній роботі, знаходився час і на пое-